

СУТНІСТЬ ПОНЯТТЯ «КУЛЬТУРА САМООРГАНІЗАЦІЇ НАВЧАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ»

У статті розкрито сутність поняття «культура самоорганізації навчальної діяльності», дається аналіз підходів до його визначення.

Ключові слова: культура, самоорганізація, навчальна діяльність.

В статті раскрыта сущность понятия «культура самоорганизации учебной деятельности», даётся анализ подходов к его определению.

Ключевые слова: культура, самоорганизация, учебная деятельность.

In the article essence "learning self-organization culture", analysis of going near its determination.

Keywords: culture, self-organization, learning activity.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку Збройних сил України (далі - ЗС України) все більш актуальною стає проблема підготовки військових фахівців з широким науковим світоглядом, розвинутим творчим мисленням, високою управлінською й професійною культурою, здатних ефективно вирішувати весь комплекс завдань, що стоять перед ними, а також постійно нарощувати власний потенціал і практичний досвід в умовах бурхливого розвитку засобів сучасної збройної боротьби, змін її форм і способів ведення.

Сьогодні військовою практикою затребуваний офіцер, який здатний до самоактуалізації й саморозвитку в професійній діяльності, вміє самостійно орієнтуватися в соціальній і військовій реальності, володіє різноманітними стратегіями керування, постійно прагне до самовдосконалення.

Але в той же час мають місце тенденції зростання кількості офіцерів-випускників з недостатньою підготовленістю до сучасної військово-професійної діяльності, зі слабким знанням ефективних технологій, з недостатньо розвинутою самоорганізацією власної службової й пізнавальної діяльності, відсутністю самої потреби у самовдосконаленні. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми виступає формування у курсантів вищих військових навчальних закладів культури самоорганізації навчальної діяльності.

Відповідно до тематики нашого дослідження метою даної статті є визначення сутності поняття «культура самоорганізації навчальної діяльності».

Аналіз наукових джерел. Останнім часом в науковій літературі все частіше

зустрічається словосполучення «культура самоорганізації» (D.Euler, В.І.Аршинів, А.Ж.Асаїнова, В.Г.Буданов, А.Е.Євдокімов, В.Н.Келасьєв, Н.М.Таланчук,Т.І.Шамова та ін.). Згідно системно-функціональної моделі самовиховної діяльності особистості Н.М.Таланчука, наприклад, культура самоорганізації є частиною самовиховної культури особистості і включає встановлення режиму і правил, регламентацію життєдіяльності, самозабезпечення умов для виконання планів [14]

З погляду інших дослідників культура самоорганізації є необхідною складовою уміння вчитися. На думку В.Н. Келасьєва і А.Е. Євдокімова, відмінність в змісті понять «самоорганізація» і «культура» умовна: «В деякому розумінні самоорганізація є формою прояву культури людського відношення до реальності» [12:с.182]. Проте, автори оперують терміном «культура самоорганізації суспільства», маючи на увазі під цим сукупність рівнів усвідомлення і ресурсів предметного відношення до процесів самозмінення і самоорганізації.

Вони розглядають процес самоорганізації суспільства в контексті людської культури і говорять про специфічно людську форму самоорганізації, яка здійснюється як людське самовизначення в майбутньому і фактична самореалізація в теперішньому часі. Культура самоорганізації людини у самій елементарній формі, на їх думку, виявляється в самоутриманні смислу, що припускає певний ступінь осмислення, отже й смислопокладання, а також є фундаментальним критерієм душевного, психічного здоров'я і основою прояву індивідуальності як такої. Самій культурі

теж властиві самоорганізація і відкритість вибору.

Зупинимося докладніше на значенні терміну «культура». В своєму первинному значенні латинське слово *cultura* означало культивування сільськогосподарських рослин або вигодовування домашніх птахів або тварин.

У працях Цицерона зустрічається вже розширювальне тлумачення культури як «обробка, вдосконалення душі». Кажучи про обробку, він мав на увазі не землю, а духовність. Саме тому він розглядав філософію як культуру духу і розуму. З часом значення слова «культура» було розширено і акцент перенесений з сфери сільського господарства в сферу людського розвитку, від культивування домашніх рослин і тварин до культивування розуму. Роздуми про сутність культури, що з'явилася в працях філософів у 17-18 століттях, не припиняються дотепер. «Великий тлумачний словник по культурології» містить гранично стисле визначення: «Культура — це специфічний спосіб організації і розвитку людської життєдіяльності, представлений в продуктах матеріальної і духовної праці, в системі соціальних норм і установ, в духовних цінностях, в сукупності відносин людей до природи, між собою і до самих себе».

Тлумачний словник української мови дає п'ять визначень слова «культура»: «1. Сукупність виробничих і духовних досягнень людей. 2. Те ж, що культурність (тобто що знаходиться на високому рівні культури, відповідний йому). 3. Розведення, вирощування якоїсь рослини або тварини. 4. Рослина, а також клітини мікроорганізмів, що розводяться, вирощені в живильному середовищі в лабораторних або промислових умовах. 5. Високий рівень чого-небудь, високий розвиток, уміння». «Новітній філософський словник» визначає культуру як «систему історично надбіологічних програм людської діяльності, що розвиваються, поведінки і спілкування, виступаючого умовою виробництва і зміни соціального життя у всіх її основних проявах. Програми діяльності, поведінки і спілкування, становлячі основу культури, представлені різноманітними формами: знань, навиків, норм і ідеалів, зразків діяльності і поведінки, ідей і гіпотез, вірувань, соціальних цілей і ціннісних орієнтацій і т.і..»

Сутність розвитку людини в культурі виражена у трьох основних формах:

1) у культурній, культуuroстворюючій, культуuroтворчій діяльності;

2) у засвоєнні культурної реальності, оволодінні накопиченим людством культурним багатством;

3) у особистісному прояві культури, в безпосередньому культурному бутті, тобто в реалізації людиною у всій своїй повсякденній діяльності, відносинах, поведінці, способі життя, побуті засвоєних нею культурних досягнень, знань, навичок, умінь.

Всі ці три головні форми розвитку людини в культурі глибоко взаємопов'язані, і у всіх них виявляється якість, рівень культурного розвитку людини.

В.М.Межуєв проводить грань між зовнішньою формою існування культури як сукупних результатів людської діяльності і особистісною формою її існування: «В цій «неспокійній» формі культура існує як жива, активна здатність індивіда діяти, створювати, мислити, як його індивідуальний спосіб життєдіяльності» [10:с.7]. Він підкреслює, що розвиток культури розкривається перш за все як процес творчої діяльності, в ході якої тільки і створюються цінності культури [10:с.8]. Людина зі всіма її потребами і інтересами складає основу динаміки культури, вона творить культуру і одночасно є її творінням. Інакше кажучи, культура - це те, що існує і зовні людини, і в неї самої. Додамо до цього, що «культуру не можна засвоїти, узявши з неї все цінне, систематизувавши і склавши в своїй пам'яті, утілюючи в практичних уміннях і діях. Вхідження в культуру - це завжди акт вибору і отримання особистісного сенсу, акт самовизначення, акт творчості. Звідси витікає, що культура і творчість нерозривно пов'язані: культура є характеристикою творчих сил і здібностей особистості, а творчість, у свою чергу, можлива тільки в культурі».

Ми згодні з Н.Б.Криловою в тому, що сучасну освіту можна ефективно перебудувати на культурологічній основі, і проблема культури навчальної діяльності стає ключовою для її розвитку [8]. Про це свідчить і велика увага, що приділяється педагогами-дослідниками проблемі формування і розвитку культури навчальної діяльності (навчання або навчальної праці)

тих, хто навчається, як невід'ємної частини загальної культури людини (Т.З. Болдишева, Н.Е.Бугрімова, С.В.Буцик, М.М. Гаріфулліна, В.Д. Земзюліна, В.Н. Косирев, Н.Б. Крилова, В.А.Сластьонін і ін.). Культура навчальної праці — це максимальне можливий на даній стадії розвитку суспільства рівень початкових умінь і навичок в області оволодіння вибраною професією. Але, як справедливо помічає Т.З.Болдишева, культура навчальної праці — це не самоціль, а лише засіб до досягнення мети, крок на шляху формування творчої особистості [1]. Під «навчальною працею» мається на увазі навчальна діяльність того, хто навчається.

Для глибокого розуміння цього терміну необхідно уточнити поняття «навчальна діяльність». Воно часто уживається як синонім понять «навчання», «навчальна праця».

Слово «діяльність» в українській мові трактується як «заняття, праця». Тому словосполучення «навчальна праця» і «навчальна діяльність» можуть уживатися як синоніми. Не розділяють, наприклад, ці поняття Т.М.Давиденко, Т.И.Шамова і Г.Н.Шибанова, тому що вважають сутністю навчання або навчальної діяльності самостійну, цілеспрямовану, самокеровану, мотивовану діяльність учня щодо оволодіння знаннями, способами їх добування, переробки і застосування. З точки зору Г.М.Гмизіної, ці поняття не повністю синонімічні, навчання є більш загальним процесом по відношенню до навчальної діяльності. За визначенням Д.Б.Ельконіна і В.В.Давидова, навчання - це процес засвоєння людиною знань і умінь в різних видах діяльності і формах спілкування з іншими людьми. При цьому не кожне навчання можна віднести до навчальної діяльності. Так, наприклад, якщо людина вчиться в процесі гри або трудової діяльності, то навчання є процесом, включеним у іншу діяльність, тобто не є власне навчальною діяльністю. Навчання в спеціально організованих умовах процесу навчання вимагає організації специфічної навчальної діяльності тих, хто навчається, змістом якої виступають теоретичні знання, розвиток в них основ теоретичного мислення, а також творчо-особистісного рівня здійснення практичних видів діяльності [11:с.75]. Отже, навчальна

діяльність - це одна з форм навчання, специфічними особливостями якої, за Д.Б. Ельконіним, є:

1) свідомо спрямованість учнів на здійснення цілей навчання, що сприймаються як свої особисті цілі;

2) переважно теоретичний характер даної діяльності, що має своїм змістом оволодіння узагальненими способами дій у сфері наук, яке передусє рішенням навчальних задач - пізнавальних і практичних;

3) змінення учня, його розвиток.

Це діяльність щодо самозмінення, саморозвитку її суб'єкта, який відбувається в процесі її виконання [15:с.244].

Продуктом і результатом навчальної діяльності учня на кожному етапі є надбання нового досвіду. Згідно концепції М.Н. Скаткіна, І. Я. Лернера і В.В. Краєвського, новий досвід того, хто навчається, складається з чотирьох основних структурних компонентів: досвіду пізнавальної діяльності, фіксованої у формі її результатів - знань; досвіду репродуктивної діяльності, фіксованої у формі способів її здійснення (умінь і навичок); досвіду творчої діяльності, фіксованого у формі проблемних ситуацій, пізнавальних задач і т.п.; досвіду здійснення емоційно-ціннісних відносин.

Отже, навчальна діяльність — це особлива форма пізнання і поняття вужче, ніж пізнавальна діяльність, оскільки пізнання здійснюється не тільки в цілях навчання, але і для отримання нових знань про оточуючу дійсність з метою її розуміння і засвоєння соціального досвіду.

В психології і педагогіці немає єдиного загальноприйнятого визначення поняття «навчальна діяльність». Деякі вчені розуміють під навчальною діяльністю учнів тільки усвідомлений цілеспрямований процес, направлений на оволодіння змістом навчальних предметів і необхідними способами, уміннями і навиками навчальної праці. Наприклад, за Д.Б. Ельконіним і В.В. Давидовим: «Навчальна діяльність - це один з видів діяльності школярів і студентів, направлений на засвоєння ними за допомогою діалогів (полілогів) і дискусій теоретичних знань і пов'язаних з ними умінь і навиків в таких сферах суспільної свідомості, як наука, мистецтво, моральність, право і релігія» [15,с.233].

Навчальна діяльність тих, хто навчається в будь-яких типах професійних навчальних закладів, зокрема, у військових навчальних закладах, відрізняється від навчальної діяльності школярів яскраво вираженою професійною спрямованістю, великим об'ємом самостійної роботи і творчим характером у вивченні навчальних дисциплін. У вищій школі акцент робиться на усвідомленні тими, хто навчається, власної позиції в навчанні у зв'язку із майбутньою професійною діяльністю, і на їх здатності здійснювати самоуправління навчанням і спілкуванням [3:с.111].

Виходячи з вищевикладеного, в рамках свого дослідження під навчальною діяльністю курсанта ми розуміємо *мотивований процес усвідомленої, цілепокладаючої, самокерованої діяльності курсанта по оволодінню військово-професійними знаннями і надбання необхідних офіцеру умінь, навичок і особистісних якостей.*

Для успішного самоуправління навчальною діяльністю курсант повинен чітко розуміти її цілі і шляхи руху до них, а також самостійно організовувати і контролювати свої дії по їх здійсненню. Ефективність цього процесу забезпечується здібністю суб'єкта навчальної діяльності до самоорганізації.

Аналіз психолого-педагогічних досліджень з проблеми самоорганізації навчальної діяльності дозволяє виділити декілька основних напрямів: організація самостійної роботи учнів (Ю.К. Бабанській, В. Граф, І.І. Ільясов, В.Я. Ляудис і др.); формування раціональної учбової діяльності (Р. Домбровецка, В.Н. Донцов, Н.В. Кузьміна, Ю.Н. Пароходов, Н.Н. Рибаківа, А.Г. Сороковий, Н.Н. Тігаренко, Н.К. Тутишкін, Я.О. Устинова і др.); взаємозв'язок самоорганізації і мотивації учбової діяльності (Г.В. Коган, А.К. Осик, А.Т. Цветкова і ін.); взаємозв'язок самоорганізації і самоконтролю (Я.О. Устинова). При цьому дослідники розглядають феномен самоорганізації з позиції різних підходів.

А.Г. Сороковий підкреслює, що саме усвідомлення тими, хто навчається, необхідності дотримання певних правил, як би нав'язуваних ззовні, приведе надалі до добровільного їх виконання. При цьому самоорганізація не обмежується

використанням правил наукової організації праці, а розглядається як система певних умінь, направлена на оптимізацію навчальної праці з урахуванням особистісних якостей тих, хто навчається. Процес навчання, що починається повною опікою учнів, на думку А.Г.Сорокового, повинен завершитися створенням у них системи навичок самовиховання, самоосвіти і самостійної творчості [13: с.157].

Цю ж думку ми знаходимо й у О.А.Конопкіна. Він, спираючись на теорію функціональних систем і фізіології активності П.К.Анохіна і Н.А.Бернштейна, розробив схему усвідомленої раціональної самоорганізації діяльності, під якою розуміє вміння учня без систематичного зовнішнього контролю, без допомоги і стимуляції вчителя, самостійно і раціонально організувати і провести свою навчальну діяльність щодо досягнення визначених цілей навчання [6: с.206]. На його думку, розумне навчання - це навчання самоорганізації. Роль викладача полягає в постановці перед учнями загальних цілей навчання і надання допомоги у міру виникаючої в них необхідності. Викладач не навчає, а допомагає учням вчитися.

Подібний підхід до самоорганізації можна визначити як діяльнісний. За поглядом даного підходу, самоорганізація виступає як вид будь-якої діяльності: навчальної, науково-дослідної, самоосвітньої, самовиховної, професійної і т.п. Вона здійснюється індивідуально, тобто за власною ініціативою, свідомо, у відносній незалежності від зовнішніх, педагогічних й інших дій. Вона пов'язана з проявом власних зусиль і залежить від спрямованості, вихованості, підготовленості, накопиченого досвіду, темпераменту, характеру і здібностей суб'єкта, її здійснюючого.

Як відзначає В.Н. Донцов, для самоорганізації будь-якого виду діяльності характерні п'ять принципів: 1) випереджаюча цільова визначеність; 2) хронологічна планомірність в розподілі інтелектуальних сил; 3) повнота і адекватність індивідуальної гностичної активності, 4) комунікативна впорядкованість в особистісних взаємостосунках, 5) виконавська результативність. Сутність навчальної самоорганізації, на його думку, є «вирішення тим, хто навчається, цілого ряду

організаційних задач щодо проектування навчання в системі інших цілей, щодо планування логіки і здійсненню навчальної діяльності наодинці з собою в певному темпі і ритмі з метою досягнення успіхів в ній». Як компоненти самоорганізації він виділяє гностичний, проектувальний, конструктивний, комунікативний і організаційний компоненти, від кожного з яких залежить реалізація основної функції самоорганізації — індивідуального управління виконанням навчального плану. Навчальна самоорганізація, з його точки зору, — це «діяльність індивіда, спонукувана й спрямовувана цілями і мотивами управління навчальною роботою і здійснювана системою інтелектуальних дій щодо вирішення організаційних задач» [5:с. 63].

З позиції особистісного підходу самоорганізація — це усвідомлена сукупність мотиваційно-особових властивостей, що узгоджені з індивідуальними (природними) особливостями суб'єкта, та оптимально утілювані у прийомах і результатах діяльності (М.І. Дьяченко, Л.А. Кандибовіч, Н.С. Копейна, Т.А. Губайдуліна, А.К. Осін і ін.). Н.С. Копейна включає в поняття самоорганізації три компоненти: мотивацію, стиль навчальної діяльності, самопізнання. Вона виділяє шість типів (рівнів) самоорганізації. Так, самоорганізований тип або тип з високим рівнем соціально-психологічної зрілості характеризується адекватним вибором професії, високою мотивацією, систематичністю навчальної діяльності, вираженими вольовим рисами характеру, достатньо високою адекватною самооцінкою, цілеспрямованістю, організованістю, високою успішністю, упевненістю в собі. Відповідно тип з низькою самоорганізацією або низьким рівнем соціально-психологічної зрілості володіє протилежними якостями. Проміжні по ступеню зрілості типи відрізняються один від одного різними рівнями розвитку окремих компонентів, що приводить до зниження ефективності діяльності [10].

Спираючись на запропоноване В.Н.Донцовим визначення самоорганізації, Г. Домбровецька доповнює його особистісними аспектами. Такий підхід можна позначити як особистісно-діяльнісний. Прихильники даного підходу

включають у визначення самоорганізації не тільки уміння дисциплінувати розумову роботу і підпорядковувати її певній задачі і режиму, навички планування, самоконтролю і самооцінки, але і такі якості особистості, як зібраність, терплячість, наполегливість, уважність, здібності до самоуправління, саморегуляції і самовиховання (С.С. Амірова, В.Б. Арюткін, А.В. Дімітров, Н.А. Заєнутдінова Л.Т. Охитіна, О.Н. Птіцина, Н.Н. Рібакова та ін.). Іншими словами, самоорганізація того, хто навчається, здійснюється на технологічному (організація учнем своєї навчальної праці) і психологічному (організація самого себе, своїх знань, здібностей, емоційно-вольових характеристик, етичних установок, мотивів, тобто всього того, що прийнято називати особистісними якостями) рівнях, при цьому успішність технологічної самоорганізації напряму залежить від рівня розвитку психологічної [4:с.9].

Вслід за прихильниками особистісно-діяльнісного підходу ми розглядаємо самоорганізацію і як вид діяльності, і як особистісне утворення, враховуючи при цьому, що з погляду синергетики самоорганізація - це одночасно і процес, і результат, як і будь-яка форма людської культури, а не тільки властива суб'єкту певна якість. Тому, кажучи про **самоорганізацію навчальної діяльності курсанта**, ми матимемо на увазі *мотивований процес і результат усвідомленої, цілепокладаючої, самокерованої діяльності курсанта по оволодінню військово-професійними знаннями, вміннями і навичками, здійснюваний у відповідності з принципами наукової організації навчальної праці і з опорою на саморегуляцію і самоконтроль.*

А.В. Непомнящий і В.Г. Захаревич вважають, що основою самоорганізації є не тільки саморегуляція, але і самоконтроль власних дій і психофізіологічного стану. В.Граф, І.І.Льясов і В.Я.Ляудіс характеризують самоорганізацію як поняття більшого масштабу по відношенню не тільки до самоконтролю, але і до самовиховання [2].

Для того, щоб підкреслити, що самоорганізація — це вершина в розвитку соціально-психологічної і творчої зрілості особистості, ми вважаємо за доцільне в рамках свого дослідження введення терміну

«культура самоорганізації навчальної діяльності». Підставою для використання словосполучення «культура самоорганізації» стали визначення культури:

1) як характеристики творчих сил і здібностей особистості;

2) як високого рівня, досягнутого в якій-небудь області знання або діяльності.

Культуру самоорганізації навчальної діяльності ми визначаємо як *інтеграційне особистісне утворення, що виявляється у високому рівні усвідомлення курсантом своєї ролі в успішності навчальної діяльності, готовності до самостійного її здійснення відповідно до принципів наукової організації навчальної праці, творчому підході до*

вирішення навчальних задач і прагненні до самоудосконалення.

Отже, культура самоорганізації навчальної діяльності характеризує розвиток курсанта як суб'єкта навчальної діяльності у всьому різноманітті і цілісності його особистісних якостей, мотиваційно-цільової спрямованості, пізнавальної активності, творчої самостійності мислення.

Перспективи подальших досліджень.

Планується теоретично обґрунтувати змістовну структуру, критерії та показники культури самоорганізації навчальної діяльності курсантів вищих військових навчальних закладів

Література

1. Болдышева, Т. Н. Культура учебного труда студента / Т. Н. Болдышева. — Томск : Изд-во Томск, ун-та, 1976. — 59 с.
2. Граф В. Основы организации учебной деятельности и самостоятельной работы студентов / В. Граф, И. И. Ильясов. — М. : Изд-во МГУ, 1981. — 79 с.
3. Гребенюк Т. Б. Формирование учебной деятельности студентов — условие зарождения основ культуры учебного труда: (при обучении в пед. вузе) / Т. Б. Гребенюк, Г. Г. Даниленкова // Обучение студентов педагогике. Аспект технологий. — Волгоград, 1996. — С. 105-113.
4. Димитров А. В. Учебный труд студентов и его организация : учеб.пособие / А. В. Димитров. — Уфа : Полиграфкомбинат, 2000. — 110 с.
5. Донцов В. Н. Учебная самоорганизация студентов как фактор успеваемости (на материале динамики младших курсов) : дис. ... канд. пед. наук / В. Н. Донцов. — Л., 1977. — 256 с.
6. Конопкин О. А. Психологические механизмы регуляции деятельности / О.А.Конопкин. — М.: Наука, 1980. — 256 с.
7. Копейна Н. С. Самоорганизация в системе психодиагностики. Типы самоорганизации/ Н. С. Копейна // Вопросы практической психодиагностики и психологического консультирования в вузе. — Л. : ЛГУ, 1984, — С. 144-150.
8. Крылова Н. Б. Культура учебной деятельности: [обзор мат-лов междунар. конф. «Культура учения : риск, неопределенность и образование», г. Бристоль (Англия), апр. 2002 г.] / Н.Б. Крылова // Школьные технологии. — 2002. — № 1. — С. 224-232.
9. Маркарян Э. С. Теория культуры и современная наука : (логико-методологический анализ) / Э. С. Маркарян. — М. : Мысль, 1983. — 284 с.
10. Межуев В. М. О понятии «Культура» / В. М. Межуев. — М. : Знание, 1968. — 16с.
11. Никитина Н. Н. Основы профессионально-педагогической деятельности: учеб. пособие для студ. учреждений сред. проф. образования/ Н. Н. Никитина, О. М. Железнякова, М. А. Петухов. — М. : Мастерство, 2002. — 288 с.
12. Самоорганизация : психо- и социогенез/ под ред.В. Н. Келасьева. — СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1996. — 198 с.
13. Сороковой А. Г. Элементы самоорганизации в старших классах/ А. Г. Сороковой // Основы вузовской педагогики : учеб. пособие для студ. ун-тов / отв. ред. Н. В. Кузьмина. — Л.: ЛГУ, 1972. — С. 157-159.
14. Таланчук Н. М. Системно-синергетическая философия и концепция неопедагогика: стратегемы развития педагогической теории и практики / Н. М. Таланчук. — Казань : ИССО РАО, 1996. — 72 с.
15. Эльконин Д. Б. Избранные психологические труды / Д. Б. Эльконин ; ред. В. В. Давыдов, В. П. Зинченко. — М. : Педагогика, 1989. — 555 с.